

Húsz sor a címet nem számítva; látszólag szabad asszociációk követik egymást, de épen nem a szürrealista automatizmus szellemében. Inkább fugatotechnikára vélünk ráismerni, két téma váltogatására és kontrapunktikájára: múlt és jelen viszonylatrendszer az egyik, szabadság és fogolylét ellentétes egysége a másik. Találkozik a kettő, kísérteties mértani és zenei precizitással, a „*mint-ha*” és az „*ugyanaz*” képzetek szimmetriájában, ismétlődésében. Szerkezetet meghatározó elemmé izmosodik egy névmás és egy kötőszó; egyazon fogolytábor rabja marad az ember, vagy „csak” az alsó filozófiája sugallja a jóvátehetetlen determinizmust? Mesteri szójáték segítségével lép ki Bertók a bűvös körből. Az első sorban *rozdság* (emlék)képe rémlik föl a lírai alany tudatában, az utolsóban azt motyogja, hogy *rózsaág*. Nem merénénk állítani, hogy a néhány betűt-hangot érintő változtatás bizakodóvá hangolná át a komor létélményt, az üresség, a szomjúság, a légerek, a döglött állat, a korrózió, a keresztre feszítés, a vér motívumaihoz kapcsolódó botrányos tapasztalatokat. *Rozdság* és *rózsaág* mégsem ugyanaz, bár tagadhatatlanul közük van egymáshoz. Akusztikai és szemantikai hasonlóságuk és különbségük mint-ha egy pillanatra megnyitná az elérhető szabadság távlatát. Komplex képet érzékelünk, egészen Ezra Pound szellemében, olvasói élményünk a hirtelen szabadulás és megnövekedés. S erre a revelációra még vagy tucatnyi példát lehetne idézni a DESZKATAVASZ-ból.

Csűrös Miklós

„PLETYÓ KÖNYV”

*Tandori Dezső: Pályáim emlékezete
Jövendő Kiadó, 1997. 162 oldal, 1980 Ft*

Már-már úgy tűnik, hogy Tandori Dezső az utóbbi időben bármit tesz, mond, rajzol vagy ír, nyilvánosságot kap. Ismereteim szerint ez a lehetőség kevés élő írónak adatott meg Magyarországon. Csak a legnagyobbaknak: Jókainak, Mikszáthnak, talán Adynak. Tandori

rádásul abban is hasonlít hozzájuk, hogy elképesztő mennyiségben ontja a legkülönbözőbb műfajú könyveket. A prózai, verses-, tanulmány- és gyerekkötetek, a színművek, a rádiójátékok és hangkazetták szinte számon tarthatatlan tömege jelent meg a saját vagy valamely írói álneve alatt az elmúlt három évtizedben.

Ez a harminc esztendő tekintélyes és immáron átfogó mérlegelésre érdemes pályaszakasz, azonban mértékadó, monografikus áttekintés, mint a fehér veréb, olyan a Tandori-irodalomban. Irodalomtörténészeink mintha ódzkodnának az *egész* vizsgálatától, mert abban az esetben nemcsak krimikkel és tanulmánykötetekkel lenne célszerű valamit kezdeniük, de a hangjátékokkal és a „gyerekkötetek” közé sorolt művekkel is. Fogarassy Miklós TANDORI-KALAUZ-a beszédes példája e szerzteágazó életmű felfejthetősége és bemutatásának nehézségeinek.

S valóban nincs könnyű dolga, aki ennek az unikum madaras-medvés világnak meg akarja keresni a helyét a Tandori-életműben. Mindez talán azért látszik már-már megoldhatatlan problémának, mert talán éppen fordítva kellene vizsgálni: a szerző élet- és gondolkodásmódját közismerten meghatározó tényezők folyamatos szem előtt tartásával mérlegelni az életművet. Meggyőződésem, hogy a hetvenes évek második felétől elkerülhetetlen, hogy ezt is figyelembe vegye, aki nemcsak egy-egy versre vagy kötetre kíván koncentrálni.

Igaza lehet Fogarassy Miklósnak, amikor határozottan elveti a „magánmitológia” terminust, amely alapvetően *leegyszerűsíti* a „Mit is kezdünk a madarokról és medvékről tárgyalgó Tandori Dezsővel?” kérdést. Sőt nemcsak leegyszerűsíti, de gyakorta el is bagatelizálja, és így végső soron félreterelhetővé vagy megkerülhetővé teszi. Nem különös magánmitológiával (vagy nem csak azzal) szembesül, aki Tandori eme könyveit kezébe veszi, illetve végighallgatja a madaras-medvés rádiójátékokat, hanem egy sajátosan dokumentált magánélettel, melyben a játék medvék korlátlanul tágítható imaginárius világa és a lakásban élő vadmadarak valóságos léte Tandori Dezső meghatározó inspirációi. Az egész életművet áttekinteni szándékozó számára éppen ezért célszerű lesz tisztázni, hogy ennek

a korántsem tipikus életformának, illetve az ezzel párosuló szemléletmódnak milyen érintkezési pontjai vannak a Tandori-bölcselettel.

Nos, ebben a meglehetősen bonyolultnak tűnő feladatban segítségünkre lehetnek azok a Tandori-könyvek, amelyek az utóbbi esztendőkből jelentek meg. Mindenekelőtt a PÁLYÁIM EMLÉKEZETE című kötet, ez az egész delikát magán-életművet áttekintő és mérlegelő szöveg, amely szétfolyóságában is zárt egész, amely „tandorisan” játékos, ugyanakkor itt és most hihetően őszinte feltárulkozás, s amely így egyfajta sajátos kulcs lehet az életműhöz.

A PÁLYÁIM EMLÉKEZETE nem medvés könyv (mint az ugyancsak mostanság megjelent MEDVÉK ÉS MÁS VEREBEK), nem madaras (mint az ÉS MEGINT MESSZE SZÁLLNAK), sőt a lóversenynek sincs benne központi szerepe. Állítom ezt annak ellenére, hogy játék macskók és főleg madarak meg lovak mindvégig felbukkannak ebben az emlékek íratá uti-napló-memoárban.

De a főszereplője – ezúttal nyíltan és vállaltan – maga a helyét nem találó szerző. Tandori erendően az emberek sétáló, vagyis szemlélődő és töprengő típusához tartozik, ám ezt a *járok-kelek, megállók* életmódot a „Mi dolgom nekem még e világban?” kérdés mára mintha nyugtalan téblábolássá változtatta volna.

Számvetés ez a könyv, mely esetében nem csak a cím sugall párhuzamot Kazinczy emlékirataival, hiszen ahhoz hasonlóan Tandori műveiben is szó esik pályakezdekről, barátokról és barátságról, példaképekről, a saját életéről, a családjáéiról, nagyszülőkről, szülőkről és feleségről. S az is szóba kerül, hogy igaz-e, miszerint „Tandori Dezső (»A Tandori«) a verereknek adta a szeretetét az emberek helyett”, vagy hogy miként vélekedik arról a megállapításról, mely szerint ő egy „egzisztencialista szent”. A Kazinczy-memoárt idézi a PÁLYÁIM EMLÉKEZETE-nek formai sokszínűsége is. Leírások, versek, párbeszéd, gondolatvilágok és emlékfoszlányok váltakoznak, amelyeket fekete-fehér és színes grafikák tesznek még kifejezőbbé. (Sőt még egy hangjátékszöveg, a K. U. CONFUSIONÁRIUS is olvasható a kötetben.)

Vagyis a PÁLYÁIM EMLÉKEZETE ama vallo-

más művek közé tartozik, amelyek szerzői visszapillantanak életüknek egy többé-kevésbé már lezárultnak tekintett szakaszára, és mintegy mérlegelik, értékelik azt. Az elmúlás hangulata uralkodik a kötetben, amely a hatvan felé közeledő Tandori számvetése önmagával, az eddigiekkel és a még jöhetőekkel, különösen azok után, hogy kedves madarainak többsége mára már eltávozott e világból.

A PÁLYÁIM EMLÉKEZETE-t, miként ez a könyvből kiderül, Tandori barátja, Alexander Brody, a kötet későbbi szerkesztője sürgette:

„Bródynak, mert kérde: hogyan is élek.

Hát, ugye, volt az, hogy amíg Szpéró élt, 11 évig (majdnem): utazás sehova. Kétszer Vecsésre, mit tudom én, egyszer Szárszóra, ilyesmi. De már kora délután vissza.

Aztán ez se.

[...]

Tömerdek, amit Szpéróék miatt kihagytam (1977–1985).”

Mikor Szpéró, Samu, Aliz és a többiek meghaltak, Tandori útnak indult. Pótolja, amit mind ez idáig elmulasztott megtenni: utazik. Voltaképpen ez is érdekes párhuzam a PÁLYÁIM EMLÉKEZETE-vel, mégpedig annak ama részével, amelyben Kazinczy Ferenc a cenzúra miatt úgy ír a fogságáról, mintha az idő alatt külföldön utazott volna. A kötöttség és az utazás kettőse Tandori Dezső számára is meghatározó élmény, csak éppen ellenkező előjellel. Neki Szpéróék jelentették a teljességet, éppen ezért hiányuk hiába tette lehetővé az utazást, Tandorinak vergődés ez a szabadság. Kalitkában érzi magát; repülhetne, de immár a torokszorító emlékek foglya.

Most, hogy teheti – saját bevallása szerint –, a nyugat-európai lóversenypályákat látogatja rendszeresen. A lovak és a fogadás világa azonban nem felváltották Tandori eddigi mozgásterét, hanem kitágították, mintegy mélységgel is kiegészítve a Tandori-féle élet-színház eddig jobbára a lakására korlátozott színpadát. Továbbra is a megszokott díszletek vannak az előtérben, de a háttér ma már nem az otthon falai, hanem az olcsó szállodák és/vagy a lóversenypályák adják. S ettől a madaras-mackós előtér elkezd más értelmet nyerni.

Tandorinak mindenről kedves állatai jutnak eszébe, nem tudva szabadulni elvesztésük fájdalmas emlékeitől, attól, amit úgy fogalmaz meg, hogy

*„azt hiszem, az mindennél több volt,
hogy Szpéró
és Aliz
meghalt.”*

Ez pedig egyúttal a kötöttségek megszűntét is jelenti Tandori számára. Lehetőséget az utazásra, amely azonban mindinkább meneküléssé vált a privát szféra addigi világából, ahol minden az elvesztettekre emlékezteti. A PÁLYÁIM EMLÉKEZETE annak fel- és beismerése, hogy nincs menekvés az emlékek elől. A meghaltak elevenebbek, mint bármikor, akkor is látja őket, ha nyitva van a szeme, és akkor is, ha lehunyja, akkor is, amikor éber, de még álmában is vele vannak. Gondolatai előbb-utóbb ugyanoda térnek vissza, miként azt Tandori állítja: *„ez emlékezetem meg(annyi) pályája”*.

Innen, vagyis a kötöttségek elvesztéséről, az ezt követő elbizonytalanodásról, a „minden megtörténhet” felismeréséről, és hogy folyton ezen járnak a gondolatai, nos, innen már könnyű a lóversenypályára asszociálni. A turf ennek az „after”-érzésnek a kifejezőjévé vált Tandori Dezső életében. Talán pótcselekvés. Cél és eszköz egyszerre. Szemléletesen érzékelteti Tandori menekülésvágyát, egészen pontosan annak reményét – amelyet a rá annyira jellemző szójátékkal talán úgy lehetne legjobban kifejezni –, hogy úgy érzi, el kellene innen pályázni, vagy jó lenne parkolópályára állni. Jobb híján marad a lóverseny, amely nem olyan kötöttség, mint amikor még éltek a madarai, akik tőle/tőlük függtek. Tandori szerint

„a lópálya az egyetlen, amit potyára (önkárra, szabadon stb.) ott lehet hagyni.

»A ló« nekem azt hozta meg, hogy van valami, ahol (amivel, ami ellen, amitől függetlenül) azt teszek, amit akarok.

Lelekem rajta.

Testem.

Megtestesülhetek, mintha nem is ebben a világban lennék.”

Tandori, hogy sehol se lehessen, hol itt, hol ott van. Ám mikor már nagyon „ott kezd lenni”, sietve odébbáll. Nem találja a helyét. E könyv azt is sejteti, hogy már nem is keresi. Azonban mindez nem tölti el megnyugvással. Sőt helyenként a „Mi lesz most?” pánikhangulat uralkodik el rajta, amikor önelemző, önértelmező feljegyzéseit írja. Itt, ebben a kötetben különösen – még a MEDVÉK ÉS MÁS VEREBEK-nél is jobban – érződik, mennyire szeretné, hogy amit gondol, ne mehessen el csak úgy, mint a zaj, a füst, a víz vagy a felhő.

A PÁLYÁIM EMLÉKEZETE folyton a SZABAD ÖTLETEK JEGYZÉKÉ-t író József Attilát juttatja eszembe. Hasonló az alapállás: mindketten ki akarták írni magukból a gyötrelmet. Tandori, ha hihetünk neki, baráti felkérésre – „Bródy könyvébe” – dolgozott, vagyis már a kezdetektől tudta, hogy kötetnyi terjedelem áll a rendelkezésére. Miként József Attilának is, aki egy üresen maradt könyvbe jegyezte le gondolatait. Akárcsak nála, Tandorinál is folyton felidéződnek az írás körülményei és az állandó tépelődés, hogy ami papírra kerül, valóban az-e, amit rögzíteni akar:

*„Én most, persze ennek a könyvnek
a hatása alá kerültem, azért íródott ilyenre.
Csak ez se én vagyok.”*

A PÁLYÁIM EMLÉKEZETÉ-nek is jellegzetesége az automatikus írásmód; a szabad asszociációkból álló gondolatfüzerek át- meg- átszövik a szöveget. A következő idézet erre is és az önreflexióra is szemléletes példa:

„Mondom, csak nézek, csak nézek (ahogy visszatérek ide a sarokszobába): mi ez.

Nézem, mi ez.

Ez a legáltalánosabb nézés.

De amit néztem, az is általános volt. Nagyon. Amíg (amígre) abbahagytam az írást (mert telefonoztam, tunk, tunkoltuk a könyvet a gondolatainkba, az úgynevezettekbe az úgynevezést), elaludt az asztali lámpám.

Ellenben nem az aludt el.

Leállt (kihagyott) a villanyszolgáltatás.

A többi lámpa sem ég.

Abbamaradt a mondat, leállt az áramszolgáltatás. Helyesleg, lámpai áramzavar? Nem, áramszünet támadt, mert abbahagytam az írást, ha-ha-ha, mesélem majd Sándor úrnak.”

József Attilához hasonlóan Tandori is szinte mindent rögzített, amit jegyzetelés közben gondolt vagy tett. Így nemcsak a vele aznap történeteket írta le, és mindazt, ami eszébe jutott, hanem azt is, hogy írás közben éppen mit csinál vagy mit szándékozik tenni. Feljegyezte, ha rágyújtott, ha töltött a poharába, ha felállt, ha leült, ha lement a boltba egy csomag cigarettáért vagy egy üveg borért. A félreütéseit is dokumentálta, miként azt is, ha a feljegyzéseket elválasztó ikszent akaratlanul ütötte le, vagy netán véletlenül az ipszilonbillejtőt nyomta le helyette. Sőt még az az írógép is szóba kerül párszor, amelyen dolgozik.

A feljegyzések tehát eredendően könyvnek készültek. A kéziratoldalakat az a szándék rendelte egymás mellé, hogy szerzője elmesélhet „ebben a könyvben minden csudát, amit már máskor egyszer” elmondott. Szóval „pletyó könyv”, miként Tandori állítja, de azt is hozzáteszi, hogy

„ez a könyv, tessék, azért is jó

és

egyszerű eset nekem, mert

ez

a könyv

afféle gyűjtemény is. Csak röviden, annyi szent, de egymás mellé kerülhet, kerüljön is, pár dolog (pár száz), legyenek egymással

mások,

mint amik másokkal voltak, más dolgokkal, vagy ahogy

magukban voltak”.

Tandori Dezső PÁLYÁIM EMLÉKEZETE című kötete kétségtelenül „pletyó könyv”, de csak annyira és úgy, mint minden útleírás és memoár. („Örülök, hogy habkönnyű [súlyos hab, maximum] maradt ez az írás.”) Talán ezért is érzem fontosnak annyira. Azért, mert ezúttal csupán mértékkel játék, sokkal inkább halálosan komoly dolog. Komolyságát leginkább éppen a halálról való elmélkedések adják, a verebéké, a poszátáké, a cinegéké, a kutyáké, a szürlőké, a barátoké és saját magáé. A feljegyzésekben rögzített emlékezés többnyire ugyanoda tér vissza – miként a lóversenypályák paripái a rajt-célhoz –, és pedig az elmúláshoz.

Talán ezért is meghatározó, vissza-visszatérő jelkép a Krúdy Gyulát is megihlető Szemere Miklós, aki a turfon szerezte vagyonát, és aki ott is halt meg. Tandori Dezső azonban

inkább a kettőjük „ötvözete”: újabb életformájában egy kicsit Szemere, aki halálosan komolyan veszi a játékot, régebbi életformájában pedig nagyon Krúdy, aki rögzíteni próbálja ezt a „szemereséget”. Közben pedig „krúdysan” fél az elmúlástól, főként annak ismeretlen módjától, és addig fogadkozik, hogy a továbbiakban tartózkodik a bortól, a kávétól, a cigarettától, amíg nem tölt egy újabb pohárral, amíg nem rendel egy másik csészével, és amíg rá nem gyűjt a következő szádra.

Az esendő Tandori Dezső könyve a PÁLYÁIM EMLÉKEZETE.

Végezetül még két párhuzam, amely önkéntelenül is az olvasó eszébe juthat a kötetről. Rokonságukat talán nem „csupán” a vélhetően azonos lélekállapot, valamint a megírás körülményeinek és módjának hasonlósága adja.

Az egyik szerző Petőfi, akinek nevét Tandori Dezső kapcsán éppen úgy nem túlzás a példa kedvéért emlegetni, mint Adyét. Nos, ezúttal a FELHŐK ciklus hatvanhat versére gondolok, amelyet a váratlanul meghalt kedves emléke és a magánéleti csalódások elől Pestről valósággal elmenekülő költő írt. Fiatalember, tehát dühös és indulatos, de töprengő és megrettenő is. Ezek a költemények feltűnően tömörek, már-már feljegyzésszerűek. Rövidségük, a megírásuk idejét tekintve nagy számuk és alkotásuk körülményei nekem azt sugallják, hogy az alapvetően versben gondolkodó Petőfi ebben a szalkszentmártoni bujdosásban folyton lírai feljegyzéseket készített, mégpedig azzal a szándékkal és úgy, ahogyan később József Attila és Tandori az említetteket írta.

A másik szerző és mű, amelyet a PÁLYÁIM EMLÉKEZETE eszembe juttatott, Darvasi László és A BERLINI FEKETE FÜZET. Ezt Baka István halála után írta Darvasi, aki szinte elmenekült Szegedről a közeli jó barát emléke elől. Ám előbb-utóbb neki is be kellett látnia, hogy emlékezetének pályái az ő esetében is ugyanoda térnek vissza. Írása éppen úgy rekviem, mint Tandorié, ez utóbbi a könyvében éppen úgy siratja el Szpérót, Samut, Alizt és a többieket, mint Darvasi László Baka-t a maga írásában.

Kazinczytól máig tart tehát a sor, amelybe Tandori Dezső útinapló-memoárja beilleszthető. Persze szép számmal lenne még emle-

getnivaló, amire nemcsak Tandori eddigi életműve készített, hanem az, amire szerzőnk e mostani könyvében külön is emlékezett, vagyis arra, hogy „szemed érzécsalódása igazat mond: az **ELŐDŐK** írása van ott már mindenütt, ahová te írni merészelsz, amit”... Amit azonban csak ő tudott megírni, a **MEDVETALP ÉS BARÁTAI**, a **KEDVES SAMU...!**, a **MADÁRLÁTTA TOLLASLABDA**, a **JÁTÉKMEDVÉK VERÉBDALA**, a **PIPI NÉNI, CSIRIPCSIRIP...!**, a **KAPASZKODJ A KÖCMACKÓDBA!** és a többi szerzője.

Sánta Gábor

„...A VILÁG NEM ÜZEN SEMMIT, VISZONT NYITVA ÁLL ELŐTTÜNK”

Gál Ferenc: *Újabb jelenetek a bábuk életéből*
Seneca, 1998. 53 oldal, 680 Ft

Gál Ferenc első és második kötetéhez egyaránt jelentőségteljes mottót választott. A Cserépfalvi Kiadó emlékezetes Poetika sorozatában 1991-ben megjelent füzetecske, A KERT, A VÁROS ÉS A TENGER belső borítóján Hölderlin és Heidegger sokat idézett gnómája áll: „*Költőien lakozik az ember.*” E mondat Gál Ferenc verseihez kapcsolódva mindenekelőtt a nyelv és a természeti-tárgyi világ eredendő idegenségével vet számot, és az abszolút költészet romantikus eszményére utalva az elbeszélhetetlen személyességet is magában foglaló valóság eredendő komponáltságáról, versbeli megalkotásának igényéről beszélt. A hét évvel később, 1998-ban kiadott könyv, az **ÚJABB JELENETEK A BÁBUK ÉLETÉBŐL** még nyiltabban határolja el az írást a természetesség ideáljától, amikor nemcsak a szöveg szimbolikus tárgyát, hanem címzettjét is alkotott alakként állítja elének: „*S ezek voltak életem legszebb órái..., a leghűvösebb természetességgel énekelhettem, mégpedig egy árny, egy fantom szolgálatában.*” Magán az írón kívül a versek minden alakja és tárgya a szövegszerűség mozgásainak részese. E mozgások terében az írás bizonyul az első természetnek, amelyhez viszo-

nyítva a költő, akinek neve a fedőlapon olvasható, arcképe pedig a hátsó borítón látható, természetfeletti pozícióba kerül. Az írótól mindenképpen el kell választanunk azt az ént, akit a versek beszédük egyik lehetséges referenciájaként megalkotnak, miként azt a másik személyt is, aki a kötet első darabja elé fűzött lapon címzettként megjelenik: „*Kedvesem,*”. Az egyes versek így formálisan levél vagy levéltöredék jellegét öltik, ám az írásban megszólaló alakot és a fantomszerű címzettet nem feltétlenül kell külön személynek elképzelnünk.

A cím Gál Ferenc kötetében fokozottan vonatkozik a könyv minden részletére, mert az egyes versek fölött csupán besorolásukat jelző római számok olvashatók. E cím ugyanakkor A KERT, A VÁROS ÉS A TENGER szövegeire is mutathat. Ezt az olvasatot erősíti, hogy az első kötet egyik verse változatlan formában átkerült a másodikba, sőt mivel a két könyv szövegvilága poétikailag nem áll nagyon távol egymástól, akár több vers is át-emelhető lett volna. A különbségekről legnyilvánvalóbban maguk a kötetcímek vallanak. Az első könyv versei még sokat megőriztek az énlírák poétikáiból, ezért a benne szereplő verseket több kritikus – az olvasatok bizonytalanságát fenntartva – joggal hozta kapcsolatba egy felüldeterminált személlyel, akit a szerzővel azonosítottak. Az **ÚJABB JELENETEK A BÁBUK ÉLETÉBŐL** a szövegek beszélőjét és címzettjét is bábuként, alkotott alakként mutatja be. A bábuk élete a német romantika, mindenekelőtt Kleist óta az ideális emberi lét egyik leggyakoribb metaforája. Itteni értelmezését megnehezíti, hogy Gál Ferenc egyetlen verse sem beszél bábukról, csupán a fedőlapon szereplő fényképen láthatunk rögtön vagy három tucatot. A báburaaktár polcain pihenő alakok egytől egyig férfiakat vagy fiúkat mintáznak, használatukról pedig kiderül, hogy nem marionettekről van szó, hanem kesztyűs bábokról. Ez azért nem mellékes, mert a kesztyűs báboknak a marionetteknél kisebb a „mozgási szabadsága”. Míg az utóbbiakat a zsinórok és pálcikák kötik a bábos kezéhez, és tagjaik a báb súlypontja körül látszólag külön mozognak, addig a kesztyűs bábokat a kéz ujjai közvetlenül irányítják. Amennyiben e könyv a bábuk életéből vett jeleneteket beszél el, hozzájuk képest a bábos